

-
6. Кушмет-Бодаммер М. С. Діалектологічний портрет Донеччини: кінець 2014 р. (сільськогосподарська лексика). Тернопіль: Крок, 2017. 278 с.
  7. Омельченко З. Л., Клименко Н. Б. Матеріали до словника східноstepових українських говірок / відп. ред. А. П. Загнітко. Донецьк: ДонНУ, 2006. 294 с.
  8. Хомский Н. Избранное. Москва: Энциклопедия-ру; Харьков: Фолио, 2016. 720 с.

ПРО ЩО ПРОМОВЛЯЮТЬ МОНУМЕНТИ ДОНЕЦЬКА?

Темірова Н. Р.

The research is devoted to the analysis of the memorial and monumental space of Donetsk. The analysis of the available information showed that it was formed mainly during the Soviet era. Objects established in the years of independence, dedicated to people whose activities were related to the Donetsk region. It was emphasized that the monumental space of the city provided for the formation of a specific regional identity.

Key words: monument, Donetsk, memorial space, identity.

Одним із потужних факторів ідентифікації та самоідентифікації виступає символічний простір. Складовою його є пам'ятники, що позначають важливі для певної спільноти смисли. Пам'ять будь-якого населеного пункту втілена у різних формах – назвах, будинках, меморіальних дошках, брендах тощо. Найбільш наочними виступають монументальні споруди, спрямовані на увічнення найвизначніших подій чи діячів минулого. У камені чи металі не просто фіксуються певні смисли, довкола них здійснюються церемонії, спрямовані на закріплення певних стереотипів, які впливають на конструювання колективних уявлень про минуле, що відіграють важливу роль у процесі самоідентифікації, а це, зі свого боку, програмує поведінку у визначальні для соціуму моменти.

Меморіально-монументальний простір Донецька – мегаполіса з мільйонним населенням, потужного індустріального центру України з розвинутою інфраструктурою, освітою, доволі розмаїтним культурним простором – хрестоматійний приклад цілеспрямованого плекання регіональної ідентичності. У цьому процесі значна роль відводилася пам'ятникам.

До «Переліку пам'яток культурної спадщини місцевого значення Донецької області, занесених до Державного реєстру нерухомих пам'яток України») станом на 2016 р., занесено 22 меморіально-монументальні об'єкти. Два із них – Б. Хмельницькому та Т. Шевченку – позиціоновані як пам'ятки монументально-го мистецтва, решта мають статус пам'яток історії. Три об'єкти встановлені у міжвоєнні роки – дві братські могили червоноармійців (1920 р.) та пам'ятник Ф. Дзержинському (1937 р.). 16 з'явилися у 1943–1945 рр. і вшановують пам'ять

про загиблих у боротьбі за звільнення від німецько-нацистської окупації. Це братські могили та три персональні монументи (Ф. Гурову, Ф. Грінкевичу, М. Табунову). Три пам'ятники – О. Пушкіну, Т. Шевченку, Б. Хмельницькому – датовані 1955–1972 рр. [4]. Тобто пам'ятки історії та культури у Донецьку, що перебувають під охороною держави, мають винятково радянське походження.

Виразнішу картину формування монументально-меморіального простору Донецька подає «Реєстр культурного надбання Донецької області (пам'ятки історії та культури)», яким зафіксовано 257 об'єктів місцевого значення, серед яких 193 пам'ятники. Три з них споруджені у міжвоєнні роки, найбільше – 175 – з'явилися у 1940–1980-х рр., 15 – у роки незалежної України. За тематичною ознакою 43 пам'ятники пов'язані з «Великою Вітчизняною війною», 39 – братські могили, 20 монументів присвячені подіям «революції та громадянської війни», 15 – радянським діячам, 9 – письменникам, 7 – праці тощо [6].

Отже, формування меморіального простору Донецька відбувалося переважно протягом другої половини ХХ ст. Монументи, передусім, відбивають історію становлення та розвитку радянської влади на Донеччині, що добре ілюструє пам'ятник керівнику «Донецько-Криворізької радянської республіки» Артему (Ф. Сергєєву) в центрі міста на вулиці, що має його ім'я. Досить добре пам'ятники місцевого значення репрезентують тему боротьби проти загарбників у роки Другої світової війни [9]. У радянській монументальній традиції виконані пам'ятники українським діячам – Т. Шевченку, І. Франку, Б. Хмельницькому (єдиний у Донецьку кінний пам'ятник). Показово, що пам'ятник Б. Хмельницькому встановлено у периферійному Пролетарському районі міста, а монумент Леніну височить на центральній площі Донецька. Монументальна пропаганда тоталітаризму сприяла ретрансляції комуністичної міфотворчості новим генераціям донеччан.

У роки державної незалежності символічний пам'ятниковий простір міста поповнювався новими об'єктами. Протягом 1990-х – 2000-х рр. було встановлено монументи Герою Радянського Союзу Ф. Толбухіну (1995 р.), загиблим міліціонерам (1998 р.), засновнику Донецького металургійного заводу Дж. Юзу (2001 р.), оперному співаку А. Солов'яненку (2002 р.), жінці-матері (2003 р.), жертвам політичних репресій (2005 р.), воїнам-інтернаціоналістам (2006 р.), жертвам Голокосту (2006 р.), герою-рятівнику (2006 р.), ліквідаторам Чорнобильської катастрофи (2006 р.) та інші. Переважають пам'ятники землякам і місцевим діячам, що засвідчує орієнтацію на формування регіонального патріотизму, гордості за визначних земляків. У цьому контексті привертають увагу прижиттєві пам'ятники – С. Бубці, українському легкоатлету, чемпіону Європи та світу, Олімпійському чемпіону у стрибках із жердиною, Герою України, та російському співаку Й. Кобзону, який походив із м. Часів Яр Артемівського району Донецької області.

У 1999 р. на площі біля виставкового центру «Експо-Донбас», а у 2007 р. – на бульварі Пушкіна біля будівлі Донецької обласної держадміністрації були встановлені дві копії «Пальми Мерцалова». Це – скульптурне зображення пальми, виготовлене у 1896 р. робітниками Юзівського металургійного заводу О. Мерцаловим і його помічником Ф. Шкаріним для Всеросійської промислово-художньої виставки у Нижньому Новгороді, на якій вона отримала Гран-прі. У 1900 р. скульптура демонструвалася на Всесвітній виставці в Парижі, де також здобула Гран-прі. Пальма, виготовлена із цілого шматка рейки. Її оригінал зберігається в музеї Гірничого університету в Санкт-Петербурзі. За задумом скульптура символізує цілеспрямованість, єдність, багатство і процвітання та є виявом робітничої майстерності [8]. У Донецьку є пам'ятники, презентовані містами-побратимами: Бохум подарував дзвін (копія), Москва – Цар-гармату (копія), Київ – скульптуру Архистратига Михаїла (оригінал).

У незалежній Україні найбільше встановлених пам'ятників присвячені Голодомору 1932–1933 рр. і жертвам політичних репресій [2, 193]. У Донецьку на Рутченковому полі у Кіровському районі на місці масового поховання жертв терору 1930–1940-х рр. встановлено пам'ятник жертвам політичних репресій (1989 р.). Водночас відсутній монумент, який би вшановував жертви Голодомору, натомість у 2008 р. на центральній вулиці з'явився пам'ятний знак – кам'яна брила, на якій викарбувано: «Здесь по велению наших сердец заложен камень на строительство мемориала всех невинно убиенных и замученных» [10].

Протягом усіх років незалежності простежувалася цілеспрямована політика місцевої влади щодо непорушності меморіального простору. Зокрема, у вересні 2008 р. депутати Донецької міськради майже одноставно відхилили проєкт документа «Про заходи щодо ліквідації символів тоталітаризму у м. Донецьку». Відповідне рішення підтримали лише два депутати, 48 висловилися проти [1].

Продовженням цієї позиції стало встановлення 8 вересня 2009 р., у День визволення Донбасу від німецьких окупантів, у центрі Донецька пам'ятника генералу М. Ватутіну. Виступаючи на церемонії відкриття, тодішній міський голова О. Лук'янченко заявив, що пам'ятник генералу – свого роду протест мешканців міста проти «переписування истории официальным Киевом». Наголошувалося на тому, що пожертви на його спорудження зробили фонд Б. Колеснікова (200 тис. грн), обласний осередок Компартії (100 тис.), районні організації Партії регіонів, ветеранські організації та пересічні жителі – разом було зібрано 698 тис. грн. Водночас варто нагадати, що Герой СРСР генерал М. Ватутін не мав жодного відношення до звільнення Донбасу від нацистської окупації. Спорудження пам'ятника мало на меті не вшанування полководця, а просування радянської версії загибелі генерала від рук «бандерівців» [7]. Цей об'єкт невідповідно з'явився з наближенням чергових президентських виборів (2010 р.), адже

актуалізувалася необхідність мобілізувати «свій» електорат. Це приклад цілеспрямованого використання меморіального об'єкта для розпалювання розбрату всередині Української держави, протистояння між її Сходом і Заходом, наголошення на інакшості та винятковості донеччан і навіть нарощування внутрішньої агресивності.

Із заповзятістю довкола діячів радянської доби дисонує відсутність монументів, присвячених козацтву, хоча ця територія належала до сфери впливу козаків, Кальміусом, який перетинає міський простір у центральній частині, у середині XVIII ст. проходила адміністративна межа між землями Нової Запорізької Січі та Війська Донського. Так і не з'явився меморіал, присвячений В. Стусу, який зростав на Донеччині, а вищу освіту здобув у тодішньому Сталінському педінституті, де й відбулося становлення його громадянської позиції. Незважаючи на численні пропозиції місцевих активістів, обмежилися лише барельєфом при вході до корпусу філологічного факультету ДонНУ.

Отже, монументально-меморіальний простір міста Донецька сформовано переважно за радянської доби. Пам'ятники стосувалися знакових для того часу подій – «Великої Жовтневої соціалістичної революції та громадянської війни», «Великої Вітчизняної війни», чимало об'єктів присвячені праці, зокрема шахтарській. Вони цілеспрямовано працювали на формування радянської ідентичності. Данина українській історії та культурі обмежувалася монументами Т. Шевченку, І. Франку, Б. Хмельницькому. У роки незалежності у місті встановлено півтора десятки пам'ятників, переважно присвячених людям, життя та діяльність яких була пов'язана з Донецьком чи Донецькою областю. Принципова відмінність монументального простору Донецька полягає у тотальному збереженні радянських символів. У місті на початку 2014 р. залишалися недоторканими монументи В. Леніну, С. Кірову, Ф. Дзержинському, Артему, «борцям за радянську владу», «полеглим комунарам» та іншим героям «Громадянської» та «Великої Вітчизняної» воєн. Монументально-меморіальний простір Донецька вирізняв(еться) переважно радянським наповненням, який і на межі XX–XXI ст. не зазнав істотних змін, що впливало на формування специфічної ідентичності, яка вкладалася у поняття місцевого, «донецького» патріотизму.

Джерела та література

1. Горсовет Донецка отказался сносить советские памятники. URL: <http://glasweb.com/news54226/>
2. Денисенко Г., Денисенко О. Меморіальний простір України у формуванні історичної пам'яті. *Україна ХХ століття: культура, ідеологія, політика*. 2016. Вип. 21. С. 187–199. С. 193.
3. Депутати Донецької міської ради не підтримали проект рішення «Про заходи щодо ліквідації символів тоталітаризму в місті Донецьк». URL: <http://ngo.donetsk.ua/print/ donsociety/3008>

4. Перелік пам'яток культурної спадщини місцевого значення Донецької області, занесених до Державного реєстру нерухомих пам'яток України. *Державний реєстр нерухомих пам'яток України (місцевого значення) станом на 15 березня 2016 року*. URL: http://mincult.kmu.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=245082884&cat_id=245037959
5. Реєстр культурного надбання Донецької області (пам'ятки історії та культури). URL: <https://wikimediaukraine.files.wordpress.com/2012/06/donetsk-register>
6. Реєстр культурного надбання Донецької області (пам'ятки історії та культури). URL: http://wikilovesmonuments.org.ua/listy_pamiatek/
7. Родионов А. (2009). В Донецке открыли памятник расколу Украины. *Новости Донбасса*. 11 сентября 2009, 10:07. URL: <http://novosti.dn.ua/article/1843-v-donecke-otkryly-pamyatnyk-raskolu-ukrayny>
8. Символіка. Донецька обласна державна адміністрація. URL: <https://dn.gov.ua/oblast/simvolika>
9. Стасюк І. (2018). Реєстр пам'яток місцевого значення та його роль у збереженні культурної спадщини. *Історико-культурна спадщина: європейський вимір*: тези Всеукраїнської науково-практичної конференції. Львів. С. 122–123.
10. Ukrainian institute of national memory. URL: <http://www.holodomor-monuments.org/donetsk.html>

ПРОБЛЕМА ЗБЕРЕЖЕННЯ ПАМ'ЯТНИКІВ АРХЕОЛОГІЇ В ЗОНІ ВІЙСЬКОВОГО КОНФЛІКТУ НА СХОДІ УКРАЇНИ

Дубяга А. П.

The article deals with the problem of preservation and study of objects of archaeological and cultural heritage in the Donetsk region in the context of military conflict. The issue of the importance of archeological monuments for local lore studies in the region is highlighted and the continuity of archeology and local lore is emphasized. An analysis of current Ukrainian legislation on the conservation and study of archaeological sites has revealed that it is extremely difficult to perform archaeological heritage functions in a military conflict. Based on the situation in the east of Ukraine, the main content lines are outlined for the activities of central, local authorities, scientists and citizens for the preservation and study of the archaeological and cultural heritage of Ukraine in the context of hybrid military aggression.

Key words: *archeological heritage, cultural heritage, archaeological sites, local history, hybrid war.*

Нерозривність археології та краєзнавства є аксіомою дослідження історії рідного краю, зокрема саме завдяки археологічним матеріалам досліджуються періоди дописемної історії, вивчається процес заселення того чи іншого регіону. Багато в чому саме археологічні матеріали дають змогу підтвердити писемні джерела, які, на жаль, дуже часто мають неточності, а інколи й умисні викрив-